

KAPTEN DREYFUS OCH MÄSTER ENBOM

En berättelse om skumma rättegångar, ideologiskt förfall, behovet av syndabockar och hela sanningen, ingenting annat än sanningen

av

Mats Parner

*”Julaftonen 1951. I en lägenhet i Stockholmsförorten **Aspudden** hade den f d journalisten och järnvägsarbetaren Fritiof Enbom inbjudits att äta julmiddag med sina hyresvärdar, äkta paret Jan och Inger Lodin. Fram på kvällskröken avslöjade Enbom för värdfolket att han länge varit nyckelfiguren i ett jättelikt spionnät, som överlätit hemliga försvarsuppgifter till Sovjetunionen.”*

(Ur **Kodnamn: Mikael** (2008) av Tomas Bresky)

☒☒☒ En kulen höstdag 1894 fann två av spårhundarna i Frankrikes militära säkerhetstjänst att någon lämnat ut hemliga dokument till de föraktliga tyskarna. Man trodde att den skyldiges handstil skulle bli tungan på vågen och det avgörande beviset mot honom.

De höga officerarnas falkblickar riktades tidigt mot en viss Alfred Dreyfus, 35-årig kapten vid Franska Generalstaben och något av en eremit och ensamvarg. Som jude misstänktes han med självklar automatik för dubbla lojaliteter. Till råga på allt var kapten D en tämligen välsituerad herre: med ca 600 000 franc i eget kapital tvingades han högst sällan vända på slantarna. Både det ena och det andra stack extremnationalisterna och hans krigiska bröder i ögonen.

Följaktligen kallades Dreyfus in till högste stabschefen i mitten av oktober och fick avlägga en serie stil- och handskriftsprov. Föga oväntat upptäckte sedan de tillfälligt inhysta grafologerna och all övrig teckenexpertis massor av slående likheter mellan kapten D:s handstil och den stil som funnits på det aktuella tyskdokumentet.

I december ställdes Dreyfus inför rätta. Bevisen mot honom var svaga eller rent av obefintliga, men som åklagarens huvudvittne framträdde en major Henry, som tveklöst intygade att Alfred D gått tyskarnas ärenden. Till yttermera visso stödde sig åklagarsidan på ”hemlig bevisning” – dvs på ‘bevis’ som den svarande och hans juridiska ombud aldrig fått ta del av. Resultatet blev att Dreyfus fälldes för spioneri. Rättens utslag var enhälligt.

Den 5 jan. 1895 degraderades den arme kaptenen inför en ylande folksamling på kaserngården vid *École Militaires* ett stycke ifrån Marsfältet i Paris. Gradbeteckningen, knapparna och olika utmärkelser skars bort från paraduniformen, och därefter bröts hans värja itu. De antisemitiska slagorden haglade. Officersrak i ryggen och med huvudet buret högt marscherade Dreyfus runt på exercisplatsen och betygade sin oskuld: *”Vive la France!”*

Obetydligt senare skeppades han över Havet till den illa beryktade **Djävulsön** utanför Guyana. Där skulle han tillbringa sina återstående dagar i livet, för alltid skild från hustrun och sina två små barn.

Emellertid blev det vaktombyte på den militära säkerhetstjänstens högsta chefsstol år 1896, då en överste Georges Picquart hamnade överst på taburetten. Av olika men helt igenom legitima skäl började denne monsieur P att syssla med den inflammerade ”Dreyfusaffären” vid sidan

av sitt ordinarie värv ... tills han slutligen fann att den skyldige hade majors grad och troligen var identisk med den svårt skuldsatte CF Walsin Esterhazy, (ö)känd som notorisk spelare och med förhållandevis svala känslor för både Marianne, trikoloren och 1789 års revolution.

Vid den här tidpunkten hade lyckligtvis ännu en aktör börjat tro på Dreyfus oskuld: författaren Émile Zola. Dennes tyngre artilleripjäser hade redan dånat olycksbådande i **Le Figaro**. Ett gav nu ett annat, och i januari 1898 ställdes också Esterhazy inför rätta – men frikändes (den 11/1) av sina edsvurna militära trosbröder. En högt värderad ledamot av Officersetablissemangen var per definition oskyldig i dåtidens Frankrike (såvida det inte handlade om spelskulder...).

Kedjad och avskuren från omvärlden tvangs Dreyfus leva vidare på sin djävulsö.

Men två dygn efter processen mot Walsin Esterhazy detonerade ännu en bomb i form av Zolas öppna brev **J'Accuse...!** – ”Jag anklagar...!” – publicerat i **L'Aurore** och ställt till Frankrikes president. I brevet kunde inte en stavelse misstolkas. Den ursinnige författaren beskyllde såväl krigsministern som en rad medlemmar av Generalstaben för att ha dömt en oskyldig genom att svärja sig samman och med hjälp av fingerade bevis.

Émile Z:s agerande väckte enorm uppmärksamhet men också väldig förbittring i snäva cirklar. Följden blev att även Zola ställdes inför rätta, anklagad för att ha svärtat ner både regering och militärmakt. Tolv månaders fängelse och ett vitesföreläggande på 300 franc blev honoraret för ”J'Accuse...!” (vilket ledde till att EZ skuddade softet av fötterna och lämnade Frankrike).

Emellertid hade ’Dreyfusstenen’ nu satts i rullning och gick inte längre att stoppa. En dag skar major Henry halsen av sig, ertappad med att ha vittnat falskt, och i ungefär samma veva flydde hans (spel)galne officerskollega Esterhazy i panik via Engelska kanalen till *det perfida Albion*. Samtidigt stärkte den franska vänstern gradvis sina positioner. Allt detta ledde till att inte bara Émile Zola iakttog händelseutvecklingen med vidöppna ögon. Fler och fler blev medvetna om att ett justitiemord begåtts.

Dock var ärendet mycket känsligt, och inte förrän 1906 rehabiliterades kapten Dreyfus fullt ut. Under världskriget befordrades han till överstelöjtnant, medan hans forne välgörare, överste G Picquart, upphöjdes till först brigadgeneral och sedan till krigsminister.

”Dreyfusaffären” kom att dela Frankrike i två läger och fick i decennier konsekvenser både för nationens in- och utrikespolitik. Det återopade tyskspionaget var en bagatellartad historia men blev förevändningen för den militära eliten att gå på offensiven. Katolska kyrkan, ultrahögern, majestätsanhängarna och de antisemitiska pressorganen lät sig enrulleras. Ytterst gällde det att utse en syndabock. Det gällde närmare bestämt att utkräva revansch för nederlaget och de usla insatserna i 1870-71 års krig mot Tyska riket. Kapten D passade utmärkt i (syndabocks)rollen. Äran, ”*la Gloire*”, stod på spel. Den nationella prestige måste till varje pris återupprättas.

☒☒☒ Här i Sverige blev den s k marinspionen var mans niding för närmare sextio år sedan. Som underofficer i flottan med varma sympatier för kommunismen och för Iosef Dzjugasjvilis sovjetstat fotograferade han svenska befästningar och samlade in strategiska uppgifter om våra blågula fartyg – varefter alltihop med jämna mellanrum förärades den mäktige grannen i öster. Hilding Andersson stod det i marinspionens pass och prästbetyg. Hösten 1951 dömdes han till livstids straffarbete.

Vid samma tidpunkt befann sig Fritiof Enbom, 33 på sitt 34:e, för lågt räknat tjugonde gången i Stockholm. Född i Boden som den fjärde i en syskonskara på fem hade Fritiof E, efter avlagd realexamen, jobbat som trädgårdsmästare och stationskarl vid SJ men även som ganska driven journalist på **Norrskensflammas** lokalredaktion i hemstaden.

Enbom var inskriven i Sveriges Kommunistiska Parti, SKP, men hade inga förtroendeuppdrag eller andra åtaganden värda namnet; han ansågs försumlig, bohemisk och alltför eljest för värv av det slaget men uppfattades ändå som rätt oförarglig av de ansvariga. Men nu befann han sig i en livskris. Han låg i skilsmässa, sov på ungarshotell, saknade fast arbete och hade nyligen tvingats se författardrömmarna gå i stöpet; hans diktsamling hade obarmhärtigt refuserats med några pliktskyldiga förlagsfraser. Motgångarna hopade sig.

Dock fanns till all lycka en ljuspunkt i höstmörkret. Tack vare ett behjärtansvärt initiativ av en tidigare älskarinna, kontoristen Lilian Ceder, fick Enbom tillfällig asyl och eget krypin hos Jan och Inger Lodin i Aspudden, bägge aktivister i Kampanjen Mot Atomvapen (KMA). Hos dem kunde han bo tills vidare.

Det lackade mot jul, och aftonen den 24 december tillbringade makarna Lodin i sin hyresgästs sällskap. Fram på småtimmarna var alla tre ganska sliriga. Medvetet eller omedvetet påverkad av "marinspionens" eskapader började FE i det läget dra 'sitt livs historia' för sina värdar. Bl a fick de veta att han, i sin egenskap av hemlig agent, varit sista länken i en kedja som förmedlat amerikanska atombombsdata till Sovjet. Under kodnamnet "Mikael" hade Fritiof E träffat sina ryska uppdragsgivare minst 25 gånger och gjort dem betydligt större tjänster än vad Hilding A mäktat. Emellertid hade Enbom gripits av ruelse och börjat ångra sitt förflutna i sovjetmaktens tjänst; kallhamrat namngav han ett antal av sina norrländska spion- och kedjekumpaner, bland dem sin yngre bror Martin.

Värdarna tolkade informationen bokstavligt och satt förstummade. Men det stod inte på förrän Jan Lodin skred till handling, kontaktade polisen, fick nye försvarsministern Torsten Nilssons öra till låns och återgav allt vad Fritiof Enbom anförtrott honom.

Måndagen den 11 febr. (1952) arresterades så denne "Mästerspion" på öppen Stockholmsgata, och en spionhysteri utan like drabbade landet. Den förkättrade "Enbomsligan" var på tapeten i radio och tidningar så gott som dagligdags, i Norrbotten blev kommunister i hundratal kallade till polisförhör och statsminister Erlander vädjade oavlåtligt till 'detektiven allmänheten'. SKP började i vida kretsar att uppfattas som ett rent spionparti.

"I mannaminne har någon föraktligare gärning /än FE:s/ aldrig avslöjats i vårt land", dundrade spionåklagaren Werner Ryhninger, när Enbomsprocessen inleddes i juni -52, symboliskt nog i nästan samma ögonblick som det kärnsvenska Catalinaplanet (*Catalina-affären!*) sköts ned av ryssarna över Östersjön. Sex män och en kvinna, den ovannämnda Lilian Ceder, stod till svars och behandlades genomgående som mänskliga avfallsprodukter. Mäster Enbom själv och hans två år yngre partikamrat, lagerarbetaren Hugo Gjersvold, syddes in på livstid, och av de övriga dömdes alla utom en till fängelse mellan åtta månader och sju år ... för spioneri.

Dock fanns en hake: något egentligt spionage hade aldrig ägt rum!

Idag har alla med insikt i denna skumraskaffär dragit slutsatsen att olycksfågeln Enbom var en patologisk vanelögnare, således en tvättakta mytoman. Visserligen höll FE reda på nazisternas transiteringar under andra världskriget, och sant är att han kände några lägre befattningshavare vid den sovjetiska ambassaden. Men detta var ju inte brottsligare än,

exempelvis, Jan Guillous nyligen i Excessen så omskrivna kontakter i österled åren kring 1970.

Väsentligen dömdes Enbom på sina mångordiga och detaljerade ”erkännanden”. Den tekniska bevisningen mot honom utgjordes av några böcker, en gammal armépistol och en (fullständigt obrukbar) radiosändare.

Till bilden hör att storspionen E ideligen återkom till sina insatser som frivillig på republikens sida i spanska inbördeskriget (1936-39), där han skadats i ena handen. Han ville gärna framstå som berest och världsvan och påstod sig ha bott i såväl Holland och Frankrike som på Tahiti. I själva verket ägde han aldrig något pass och lämnade därmed aldrig Sverige. Detta visste både förhørsledarna och åklagare WR. Men i rättegången hade ovidkommande detaljer av det slaget pietetsfullt sorterats ut.

Själv kände jag aldrig Jan Lodin. Det gjorde däremot Jan Myrdal, fr o m 1949, och i många av JM:s böcker, t ex i **Skriftställning 4** och i **Maj. En kärlek**, behandlas denne hr Lodin sällsynt fränt. Och så sent som den 24 maj 2009 avlossade Myrdal den här salvan mot Jan L i ett tal på Västkusten:

”Han var så allmänfarligt lögnaktig och intrigant att jag och Gunnar Heyman på uppdrag av SKU /Kommunistiska ungdomsförbundet/ i Göteborg reste till Stockholm för att söka övertyga partiet /SKP/ att bryta alla kontakter med honom.”

Ja, kanske levde hyresvärd och hyresgäst i samma milt vansinniga föreställningsvärld...

Enbom gick ur tiden 1974, blott 56-årig. Samma år gav vittnespsykologen Arne Trankell ut ett verk betitlat **Chef För Grupp Norr: En dagdrömmares fantasier i skuggan av kalla kriget** (Norstedts) som ett led i resningsansökan för ett par av de övriga dömda i spionligan. Vill man ha en detaljerad och kronologisk sammanfattning av hela affären, så rekommenderar jag varmt journalisten Tomas Breskys **Kodnamn: Mikael** (Ordfront 2008).

Såväl Dreyfus som Enbom dömdes så gott som uteslutande på ideologiska grunder i stället för juridiska. De föll offer för kåranda, tidsanda, moralpanik och rena känsloutbrott (långt bortom det troligas gräns). Deras olycksbröder och dito systrar i öst och väst har genom åren varit hart när oräkneliga. Vilka juridiskt blindade fläckar är vår egen tids?

Mats Parner